

ВАЗОВ В БУКУРЕЩ

ПИРИН БОЯДЖИЕВ

Темата не е нова. Мнозина изследователи са се спирали върху ролята на Румъния, и по-специално на Букурещ като определящ фактор, като културно-историческа среда за формиране и развитие на таланта на големите наши поети, писатели и публицисти през Възраждането¹. Проучван е с подчертан интерес и творческият и жизнен път на Вазов в Румъния² и Букурещ³. Но М. Цанева говори преди всичко за първото отиване на Вазов в Румъния, като го смята по-важно като начален тласък и посока на въздействие на емигрантската и румънската литература и публицистика върху темите и идейно-емоционалното съдържание на Вазовата поезия. В. Вълчев е обърнал внимание на една важна биографична подробност — Вазовата дейност като член на Българското централно благотворително общество (БЦБО). М. Арнаулов е почти изчерпал темата, но само до появяването на сбирката „Пряпорец и гусла“, до стихотворението „Към Европа“. А що се отнася до изследванията на П. Христофоров⁴, те не са издържани и убедителни, защото се търсят преди всичко въздействия от формално естество.

Така че темата не е изчерпана, остава широко място, за да се проучи въпросът, как Вазов в Букурещ има възможност да следи отблизо във всичките му подробности отношението на международното обществено мнение към българския въпрос през ония исторически години 1876—1877 на героичния възторг и трагичния разгром на Априлското въстание; удивителния скок на Ботев в безсмъртието; действителното състрадание на хуманна Европа към жертвите на „българските ужаси“; възмутителния цинизъм на ръководителите на европейската дипломация, които оневиняват жестокостите на мюсюлманския фанатизъм и се стараят на всяка цена да запазят ненакърнена целостта на Османската империя; лицемерните опити за реформи и смяна на ръководителите на отживялата феодална империя, за да бъдат осуетени усилията на великите сили да наложат някакви административни и политически промени в населяваните от българи територии; надеждите и разочарованията, възторзите и горчилките, свързани със Сръбско-турската война, с участието на български доброволци в сраженията и с отношението на сръбските власти и вестници към тях; и най-сетне, все по-голямата увереност в неизбежната освободителна война на братския руски народ, нейното съдбоносно обявяване, започване и победоносен ход. Всичко това Вазов следи тръпен, в напрегнато

¹ Жечев, Н. Културна дейност на българската емиграция в Букурещ през 30-те години на XIX век. — В: Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX век. С., 1980, 202—229; Ди и е к о в, П. Букурещ и българската възрожденска литература. — В: Литература и култура. С., 1982, 166—180.

² Христофоров, П. Творческото развитие на Иван Вазов. — В: ГСУ, ИФФ, т. XL, 1943—1944, С., 1944; Арнаулов, М. Към хронологията и характеристиката на първите печатни Вазови стихотворения. — В: Иван Вазов. Сборник по случай сто години от рождението му. С., 1950, 308—402; Цанева, М. Румъния и идейно-творческата биография на младия Вазов. — В: Analele Universității București. Limbi și literaturi străine. XXIX — I, București, 1980, 128—134.

³ Вълчев, В. Иван Вазов. Жизнен и творчески път. С., 1968, 136—153.

⁴ Имаме предвид и по-новото му проучване: Un chapitre d'influences roumaines dans la poésie bulgare. — Dans: Revue des études roumaines. Paris, 1960, V—VI, 95—126.

очакване, разтревожен и възторжен, вдъхновен и възмутен, умилен и унил, окрилен и потиснат, ведър и разуверен, в трескаво търсене на нравствената, историческа, национална истина и с безпределното, всеотдайно, съкровено преклонение пред решението на Русия да изпълни заветната си освободителна мисия. Той живее със събитията, отразени във вестниците, в коментарите, в кафенетата и в общежитието на БЦБО, живее с тях, преценява ги и им откликва и с писма на БЦБО, чийто секретар е, най-вече със стихотворения. Стихотворения, които стават популярни песни и години наред ще пълнят песнопойките. Вазов бърза да отрази събитията, защото разбира силата на словото, което също поражада събития, създава творци на историята. И така неусетно той израства като поет, превръща се ценностно в народен поет, утвърждава се чрез връзките си с народностните ни възделения и със събитията, които ги осъществяват.

Вазов избягва от въстанала и окървавена България като участник в революционния комитет на един невъстанал град. Той е бил израсъл идейно и нравствено до революционния път към мечтаната народна свобода и е бил вече написал победния марш на панагюрските въстаници⁵. Въпреки тревогите, които изживява, докато се снабди с редовен паспорт до Цариград, за да бъде далеч от разбунтуваните краища, и после, докато се качи на френски кораб до Галац (т. VI, с. 7—33), той е напълно уверен в успеха на въстанието. И още в Цариград, на 29 април 1876, той написва „Сиркиджи скелеси“ (т. I, с. 239). Поетът не изтръпва тревожно, когато вижда турски войски да пълнят влаковете за Пловдив, за да отидат да се бият срещу въстаниците. Изпълнен с революционен оптимизъм, той възкликва: „Там ви чакат не робове, /що се молят и боят, /а юнаци се готови/за отечество да мрат.“ Оптимизъм е обхванал българската революционна емиграция в Румъния. Вазов вижда как доброволци пълнят пристанищата, готови да отидат в Кладово, за да се включат в българските чети, които да се бият заедно със сръбската войска във войната, която Сърбия трябва да започне, съгласувана с българските въстания. Среща се с Ботев, зает с подготовката и заминаването на легендарната си чета.

Още в Сопот, при първата вест за панагюрското въстание, Вазов замисля и работи върху стихотворението „Свобода или смърт“ (I, 94—95). На пръв поглед има противоречие между двете сведения на поета за създаването му. На Шишманов той казва: „Съчинено още в навечерието на въстанието“⁶. А в сборката „Пряпорец и гусла“ под стихотворението е отбелязано „Букуреш, май 1876“. То е писано на два пъти. Първата част (I—V строфа) е съчинена на път за Букуреш. Тези строфи отразяват настроението му от обявеното въстание, преди да пристигнат сигурните вестии за жестокото му потушаване. Борбата между тирана и роба е започнала. Вазов се обръща реторично към храбрите панагюрци, започнали борбата като „синове достойни“ на своите горди и войниствени деди. Употребил е четири метонимии („кипи кръвта“, „дигат меч“, „дигат боен пряпорец“, „пускат на воля лъва“), защото събитието е така величествено, че се нуждае да бъде подчертано с пищни образи. Въодушевен, възхитен от откровението, „че духове велики имало помежду ни/ че бъдеше светло имало и за нас“, той отправя призив към музата си да възнее задушевно това велико събитие. Втората част е писана към края на май, след злоещото пробуждане от революционното опиянение, когато „върлий азиатец“ с нечувана жестокост иска да принуди израсналия за свобода доскопшен роб да се откаже завинаги от борбата. Жестокостите са дадени в ботевска градация: „сече, гори и роби, обесва и убива“. И прозвучава за първи път във възрожденската лирика мотивът за вината, отговорността и бездушното на Великите сили, решили да запазят мира, целостта и господството на Турската империя на Балканите. Този мотив ще остане основен в лириката на Вазов до „Не ще загине“. Народният поет поставя винаги съдбините на България в международен план. Но тук, въпреки тези тре-

⁵ Шишманов, Ив. Иван Вазов. Спомени и документи. С., 1971, с. 224; Вазов, Ив. Събрани съчинения в 22 тома. Т. I. С., 1974, 40—41; т. XIX, с. 124. По-нататък ще бъдат цитирани в скоби в текста само томът и страницата.

⁶ Шишманов, Ив. Пос. съч., с. 224.

вожни събития, възторгът не е засегнат, само с още по-голяма сила зазвучава възмущението от цинизма, лицемерното коварство на „цивилизована“ Европа. Вазов прави политически преглед на събитията, които се подготвят на Балканите, а те обнадеждват, затова завършва с картината на юнашката борба на „племето славянско“, което „гръмогласно вика: „Свобода или смърт!“.

Чувствата, които са го вълнували тогава, но вече в по-мрачна перспектива, са изразени в „На лирата ми“ (I, 63—64)⁷. Поетът бил издигнал революционен пряпорец и нагласил гуслата си, за да възпява подвизите на българските въстаници. Но „огнен възторг се бърже папари“, теглото става по-злокобно. Цялата природа стене. Плаче му се, но се сепва: „Не! Не загина всяка надежда! / В мене живее вяра гореща!“ Невинната кръв, воплите и клетвите на майките и децата ще доведат до свободата на българския народ. Вазов неслучайно е озаглавил първоначално „Вярата ми“ тази песен на отчаянието и надеждата. Заменил го е, защото има друго негово стихотворение с такова заглавие (I, 195—197). Наивно чрез идиличната представа за някакво социално братство между българите, то обосновано е предизвикало иронията на Ботев в „Защо не съм“. Но в „На лирата ми“ увереността на поета в победата на „светата правда“ е изразена по-красноречиво, по-емоционално. Този мотив е постоянен в лириката на Вазов. Последният и най-гържествен акорд на тази вяра е „Непобедима“ (III, 423—424). В началото на май 1876 Вазов общува отново с Ботев както някога, през пролетта на 1871 г. в Браила. Той живее с неговия революционен патос и щом научава вестта за слиянето на четата му на родния бряг, написва „Песен на юнаците на „Радецки“ (I, 226—227, печатана най-напред в „Нова България“, бр. 10 от 31 юли 1876.) Вазов погрешно осведомява Шишманов, че бил написал „Радецки“ („Тих бял Дунав“ (I, 43—46) „при първата вест за преминаването на Ботйова при Козлодуй“⁸. Той го написва през август. Иначе не щеше да печата в „Нова България“ създадената без творческо вдъхновение, със сложна версификационна задача „Песен на юнаците на „Радецки“. Дал си веднага сметка, че това е творческа несполука, той написва през лятото на 1876 г. като завършек на готвената стихосбирка песента „Радецки“ — наистина песен, защото тръгва от Ботевия образ за „тиха, бяла Дунава“, от народната песен и от Шевченковския размер⁹.

На 18 май 1876 г. в Истанбул дворцовата камарила прави преврат. Целта е да се задлъже общественото мнение и европейската дипломация, че империята вече била тръгнала по пътя на реформите, които осигуряват равноправие на раята. Вазов е възмутен заедно с цялата революционна емиграция от това цинично провъзгласяване на ера на реформи и конституции, прилагани от „черкези и башибозуци“. Той изразява възмущението си в сатирата „Политика“ (I, 56—57), печетана в „Нова България“, бр. 18 от 28 юли 1876. Възмущението и болката са изразени в ботевско единство, в абсурдната антифраза „българи имат право да плачат“, а особено в лирическия финал: „А България в черно чернило / богу се моли, цял свят проклينا! / В пламен, в тъмница и на бесило / и под нож остър чеда й гинат“. Ботевата метафора „черно бесило“ прераства в двойна метафора, в етимологична фигура „черно чернило“. Тези образи са най-ярко, най-метафорично, най-изобличително изображение на българската робска действителност. Вазовото стихотворение бива веднага правилно оценено от революционната ни емиграция и по политическата му злободневност, и по естетическите му достойнства и внушения. Иван Кършовски веднага му прави свободен румънски превод и го печата под заглавие „Дипломатите“ в своя вестник „Вултурул“¹⁰. То има още по-точен политически прицел. Преводът показва, че Кършовски владее добре румънски и това е може

⁷ Печатано под заглавие „Вярата ми“ в „Нова България“, бр. 16 от 21 юли 1876, а в „Пряпорец и гусла“ — „На гуслата ми“.

⁸ Шишманов, Ив. Пос. съч., с. 224.

⁹ Арнаудов, М. Пос. съч., 388—389; Деекова, О. Проблеми на българското стихосложение. С., 1982, с. 79.

¹⁰ Diplomatii. — In: Vulturul, 11, 1, 3. VIII. 1876.

би най-доброто му стихотворение¹¹. От същия цикъл е „Амнистията за българите“ (I, 251—253) по повод обявената от султана цинична амнистия за невъстаналите българи.

На новия дворец преврат в Истанбул, който сваля едва възкачили се на престола Мурад V и възцарява Абдул Хамид, Вазов посвещава сатирата „Абдул Хамид“ (I, 253—254), печатана седмица след преврата в „Нова България“ от 29 август 1876 г. Ироничните реторични обръщения и проклетия са срещу познатите от „Политика“ дворецови козни и дипломатически ходове. Стихотворението излиза за пръв път в 22-томното „Пълно събрание на съчиненията“ (1942—1950) на Вазов (ПСС)¹².

Злорадството на поробителите, потопили в кръв въстаналите селища в българските земи, е представено с негодувание и ирония в сатирата „Триумфът на турчина“ (I, 60—61)¹³. Поетът е поставил подходящо мото от Беранже из сатирата му „Псара“. Тя е подсказала лирическата форма на изповед на тържествуващите башибозуци, утолили жаждата си за мът и наказание на дръзналите да въстанат доскорощни безропотни роби. С цинична откровеност те говорят за своите изстъпления и, опиянени от победата, чакат да поразят и Русия. Можем да открием и въздействието на „Бойният вик на мюфтията“ от В. Юго¹⁴. Ритъмът е същият — тристъпен тролей, стихът започва и завършва с ударена срчка и е енергичен, боек. Мотото от Беранже посочва не само поетическата, но и политическата стойност на мотива. От съдбоносна важност е било българският въпрос да заинтересува западноевропейската съвест така, както преди половин век се беше мобилизирала, за да разреши елинския въпрос. То е натоварено с асоциативна многозначност. Самият Беранже бележи, че си бил поставил за цел „да предизвика възмущение против европейските правителства, които допускат да се колят християните в Гърция, без да им помогнат.“¹⁵ А неслучайно в „Стара планина“ още в първия си брой от 7. VIII. 1876 г. припомня през 1821—1827 г. „с какво животрептуше съчувствие се отнесе Европа към гърците. Всеки, който само мислеше, беше филоелин“.

Писаната през лятото на 1876 г. „Мисли върху една картина“ (I, 250—251) е от същия цикъл горчиви, изобличителни елегии за непосилните страдания на българския народ. Тя е породена от гравюра във френското списание „Илюстрацион“, представляваща конвой от вързани въстаници. А покъртителната елегия „Жалбите на майките“ (I, 53—55) е предизвикана от дописките на Макгахан в чуждия печат¹⁶.

Цикълът за мъките на българския народ през 1876 г. завършва с „Горко, пилци, вам“ (I, 66—67). Елегията е вдъхновена от Юго¹⁷. Налага се едно уточнение. О. Дейкова пише: „Юго съпоставя мъката на човека на мъката на света въобще, която е споделена от животните.“ Истината е, че за да изпъкне още по-страшно страданието на осиротелите деца на обикновените свободолюбиви хора в потиснически, деспотичен режим, Юго ги съпоставя с безпомощността на обречените, осиротели птици и агънца. Но не бива да се забравя, че тази „Песен“ на Юго е от сбирката „Възмездия“, в която всеки ред е изобличение на диктатурата на узурпатора Наполеон III. Не е случайно, че в Букурещ Вазов чете най-вече Юго, и то „Възмездия“ — сатира против тиранията — и „Ужасната година“, книга за трагедията на един народ, загубил войната и една прогресивна, справедлива революция. Елегията „Горко пилци, вам“ е действително „По Виктор Хюго“. Първите две строфи са точен художествен превод на оригинала, в третата Вазов е променил политическите подробности на семейната трагедия. У Юго

¹¹ Топалов, К. Българска възрожденска поезия. С., 1980, 397—399.

¹² Арнаудов, М. Пос. съч., 390—391.

¹³ „Тържеството на турчина“ — в „Стара планина“, I, 4 от 21. VIII. 1876.

¹⁴ Hugo, V. „Le cri de guerre du mufti“. — „Les orientales“. — Oeuvres complètes. Edition chronologique par J. Massin. Paris, vol. III, p. 528. „En guerre, les guerriers! /Ils relèvent leur tête infâme.../ Ecrasez, croyants...“.

¹⁵ „Psara ou Chant de victoire des ottomans“. — Dans: V é r a n g e r, P. J. de Chansons choisies. Paris, Louis-Michaud, s. a., 79—81.

¹⁶ „Стара планина“ печата в 12 последователни броя (9—20) от 8 септември до 16 октомври 1876 г. неговите дописки под общо заглавие „Турските свирепства в България“.

¹⁷ Христофоров, П. Пос. съч., с. 153; Дейкова, О. Пос. съч., с. 96.

четом „Мъжът в каторга,/Майката в лудница“, докато Вазов е избрал „Майката убита,/Обесен мъжът“, което отговаря на българската действителност. Четвъртата строфа за безнадеждното положение на българския народ, след като „Мъртъв е юнакът“, е прибавена от Вазов. „Горко, пилци, вам“ завършва емоционално и художествено цикъла за българските страдания. По-късно, във „Векът“, този мотив се прелита с първия и остава в сянката на изобличението на бездушните на западноевропейските държави.

Сръбско-турската война, която е посрещната от българската емиграция почти като продължение на Априлското въстание (затова в нея участват масово български доброволци, преди всичко от редовете на революционната емиграция), предизвиква нови тревоги, нови разочарования. И то не само поради неуспешния ход и край на войната, завършила с поражение на сръбската войска, но и поради многото недоразумения и противоречивото, недоверчиво, подозрително отношение на сръбските власти и вестници към българските доброволци. Те не само са се противопоставяли на желанието на четите да се бият самостоятелно, със свое знаме и свои началници, да имат своя зона на действие в граничните със Сърбия български земи, но даже обвинявали българите в предателство, приписвали им вината за изгубените сражения¹⁸. Възрожденските вестници, въпреки че са си били поставили за цел да не накърняват с нищо българо-сръбското приятелство, отразяват болезнено това положение¹⁹. Вазов също, въпреки че предпочита да пише вдъхновени песни за победите на братските сръбски войски, на руските и на българските доброволчески отряди („Чуйш ли гръмът при Морава“ (I, 52—53), „Боят при Гредетин“ (I, 79—80), „При Морава“ (I, 81—82), изживява мъчителни тези тревожни, отчайващи вести и, почувствал своя нравствен дълг да напише първата си пламенна поетична защита на оскверненото достойнство на своя изстрадал народ, създава „Подъл ли е българският народ“ (I, 73—79, печатано най-напред във в. „Възраждане“, 19, от I. X. 1876). Неочакваните, неоснователни клевети са дълбоко изстрадани в тази елегична поема, пълна с реторични обръщения към родината („О, България! Ти, майко жална. . .“); към планините, полетата и моретата на Балканския полуостров, към героите, загинали за свободата; към самоотвержените български доброволци в Сръбско-турската война — аргументи и защитници на българското достойнство и чест, свидетели за вековните български страдания; към братята сърби, да не създават вражди и да не укоряват българския народ, който някога е бил могъщ и прославен и на когото сърбите дължат своята култура. Поетът е уверен, че „светата правда пак ще да блесне. . . и съд по-честен ще се направи“. П. Христофоров²⁰ сочи близост на мотиви с „О, България“ от Райко Жинзифов. Би могъл да посочи и „Гуслар в събор“, където намираме възхвала на миналото, оплакване на съдбините и защита на бъдещето и честта на България²¹. За „Подъл ли е българският народ“ Вазов си е подхранвал настроението и от мъжествените елегии на Юго от „Ужасната година“, в които защитава честта на Франция от отказали се от нея американски президент и изразява възмущението си, че на светлото знаме на Америка той е лепнал кално петно²². Този мотив — последователна, вдъхновена защита на достойнството на България през трагичната ѝ история — става основен в лириката му до 1920 г. („Не ще загине“). Народният поет непрестанно изтъква това: „Във твойто унижение/И горести свети/Аз черпя вдъхновение“ („Паметниците на България“, II, 174).

Той е трябвало да заживее със съдбата на българските доброволци и след края на войната, когато е трябвало да се завърнат в Румъния, наистина „немили-недраги“,

¹⁸ История на България. Т. I. С., 1954, 477—478; Македонски, Хр. Н. Из записките на. . . С., 1983, 174—198.

¹⁹ Уводна статия в „Стара планина“, бр. 3 от 18. VIII. 1876; „Българските чети в Сърбия“ в „Стара планина“, бр. 4 и 5 от 21 и 25. VIII. 1876, препечатана във „Възраждане“, бр. 11, 13, 15 и 18.

²⁰ Христофоров, П. Пос. съч., с. 47. Напразно привежда като въздействувало върху Вазов и стихотворението на Ст. Дамболов, печатано в „Стара планина“, бр. 34 от 8. XII. 1876. Едно, че излиза много след Вазовото, а, от друга страна, самите вестници показват, че това са чувства, които вълнуват тогава целия български народ.

²¹ Топалов, К. Пос. съч., 333—334.

²² Hugo, V. Le message de Grant.—Dans: L'année terrible. Paris, 1971, 63—65.

неужни вече никому²³. Трябва да се отбележи строфата „Но кат моите други братя/не паднах при Гредетин/и останах сам да патя/срам и жалост тук един. . .“ от „Завърналият се доброволец от Сърбия“ (I, 71—72). Оттогава е и онова сърцераздирателно реторично възклицание, с което завършва повестта „Немили-недраги“, натоварено с толкова горест и безсилно обвинение. Мотивът е вдъхновил възрожденците ни и за други стихотворения²⁴.

Този драматичен цикъл завършва оптимистично с възторжена ода, посветена на непринудената, естествена, очаквана „Южнославянска солидарност“ (I, 121—122), в която Вазов е вярвал като залог за светлото бъдеще на българи и сърби. Тя започва със сърдечно благодарствено послание към „Внуци на Душана, о, братя наскърбени“ заради доблестната постъпка на сръбските власти, освободили на Белградското пристанище 50 български бунтовници, участвали като доброволци в Черна гора, които след войната австрийските власти арестували, натоварили на кораба „Радецки“, вече под друго капитанство, за да ги предадат на турските власти във Видин²⁵. Стихотворението завършва с размишления каква би била историята на Балканите, ако славянските народи биха били винаги единни и солидарни. Вазов погрешно обяснява, че то било „предизвикано от враждебните отношения на сръбите към нашите доброволци“²⁶. Той отдава голямо значение на този братски жест на сръбите и затова печата в свое списание спомените на един участник в тези събития²⁷.

Турската победа в Сръбско-турската война е приветствувана най-възторжено от маджарския печат²⁸. Делегация от маджарски студенти отива в Цариград и поднася на Абдул Керим паша сабя, награда за победата му при Алексинац²⁹. Възмутен от чудовищната политика, която се води в нашия век — „един злодей да дига от кости пирамида,/а друг да слага венци на негово чело“, поетът е написал сатирата „На унгарските софти“ (I, с. 65, която обнародва в „Нова България“, I, бр. 62 от 28. I. 1877). В ПСС заглавието бива променено на „Сабята на Абдул Керим паша“. Сатирата е отначало докрай поток от юговски, пък и ботевски проклетия, реторични обръщения, възкличания против тази позорна възхвала на варварството. Унищожителните реторични обръщения „Вий, хуни, вий, вандали! Вий, бухали зловещи!/Вий, зверове!“ водят към Юговите „O cosaques! voleurs! chaffeurs! routiers! bulgares!“³⁰ или „ce coquin, normand, corse, auvergnat. . .“³¹, или „Tous ces tigres, les huns, les scythes et les deces. . .“³²

От всички английски политици, поддръжници на целостта на Османската империя, българският народ е запомнил и заклеил като заклет враг на освобождението ни министър-председателя Дизраели (провъзгласен наскоро за лорд Биконсфилд заради заслугите му за създаване на английската колониална империя в Индия), който цинично е омаловажавал и оправдавал турските зверства през Априлското въстание. Вазов е изразил своята омраза и присъда в сатирата „Дизраели“ (I, 62—63), печатана за първи път в „Стара планина“, бр. 2 от 14. VIII. 1876. На зловещия за нас лорд Биконсфилд Вазов посвещава по-късно няколко реда в „Сантиментална разходка по Европа“

²³ Вж. „Стара планина“, бр. 25 от 3. XII. 1876: „Немили-недраги“ (V, 181—182, 186); „Неотдавна“ (V, 43—44).

²⁴ В „Стара планина“, бр. 3 от 20. XI. 1876 четем: „Ходили в Сърбия /нашите/ юнаци. Връшат се във Влахия/голаши, босяши.“

²⁵ Вж. „Стара планина“, бр. 36 от 15. XII. 1876, където е изказана на български и френски благодарност към сръбското правителство („L'affaire Radetzki“).

²⁶ Ш и м а н о в, И в. Пос. съч., с. 288.

²⁷ Ф и л и п о в, Л. Нещо за битката при Вучи дол на 1876 година, юлий 16-й и за българските доброволци в Черна гора. — В: Наука. 1883. Пловдив, кн. X, 943—950.

²⁸ „Стара планина“, бр. 24 от 30. X. 1876.

²⁹ „Стара планина“, бр. 40 от 5. I. 1877. Вж. и брой 25 от 3. XI. 1876 — „Les softis de Constantinople aux softis de Pest“.

³⁰ H u g o, V. Cette nuit-là. — Dans: Les châtiments, Paris, 1964, p. 48.

³¹ H u g o, V. Eblouissement. — Dans: Les châtiments, p. 232.

³² H u g o, V. Réponse à un acte d'accusation. — Dans: Les contemplations. Paris, 1972, r. 23.

(II, 47). Характеризира го с ботевски метонимии („потомък на Юда, брат на Велзевула“) и му изпраща от името на българския народ „вечна проклетия!“.

При разработката на този мотив Вазов достига до много по-мощни социални, исторически, политически и нравствени обобщения. Озадачен от бездушието на европейските велики сили, които не само търпят турските жестокости над въстаналия български народ, но и поддържат ненакърнимостта на територията и системата на Османската империя, поетът разсъждава върху външната политика на тази Западна Европа, направила през XIX век толкова промени в общественото, социалното, професионалното, политическото положение на човека и народа, че векът се смята за век на прогреса, човечността, културата, светлината. И недоумява как е възможно тази външна политика да не се съобразява с хуманитарните принципи, залегнали във вътрешната политика на великите сили. Тогава поетът пише своите смели, вдъхновени стихотворения „Към Европа“ (I, 57—59) и „Векът“ (I, 82—87)³³. Поетът е започнал присъдата си над цивилизована бездушна Европа, която пази „мир злокобен“ още в постепенно превръщащата се в елегия революционна ода „Свобода или смърт“ (I, 41—42). Той взема от нея предпоследната строфа: „И каза (дума), като мисли за плячка само тлъста: /„Хасан е нам потребен, нам трябва мирът!“/И гледа как полмесеци (корана) безчести, тъпче кръста/и милиони души как в робството пищът!“ — и тя става шеста строфа (с посочените в скоби две промени) в „Към Европа“, печатана на стр. I на бр. I на в. „Стара планина“ от 7. VIII. 1876 г. заедно с редакционна статия на френски и на български — „Българите към Европа“. В тази елегична сатира Вазов изразява болката си, че Европа, от която зависи освобождението на България, безмилостно продължава да поддържа Турция, тази империя на тиранията и фанатизма. Елегията завършва с присъда на века: „О, срам за нашия век е така да се остават/милиони християни, родени за прогрес. . .“ Тези горчиви размисли върху същността на европейската цивилизация, върху противоречивата наглед, но последователна империалистическа политика на западноевропейските държави се оформят в обвинителен акт против антихуманната същност на империализма³⁴. Това е поемата „Векът“ — една симфония на безнадеждността³⁵. Към изворите от българския периодичен печат можем да цитираме от споменатата статия в „Стара планина“, печатана заедно с Вазовото „Що е нашия век“, за да се види още по-добре аподиктичната истина, че Вазов е станал изразител не на някакви чужди литературни източници, а на мислите и чувствата, които са вълнували и занимавали целокупния български народ, и преди всичко неговите духовни и интелектуални представители. Ето два цитата от споменатата статия: „Хуманна Европа, която не може да търпи робство и не позволява даже да стават разсичания на живи животни, не стои ли още дълго време безчувствена на съзв. . .?“ И: „Не сме ли още за дълго време изоставени на беса. . . Срам тогава за заинтересованата дипломация, срам на човечеството и на цивилизацията, срам на християнска Европа. . . , че е изоставила да гинат от огън и меч толкова нещастници.“

Един-единствен път Вазов се е почувствал задължен да спре водопада от изобличителни аргументи, факти и мисли, за да отдаде своята и на българския народ благодарност към благородните „приятели и братя на страждущий човек“ — Ръсел, Гарибалди, Странгфорд, Брайд, Гладстон, Фармай, Юго („Векът“, част V). На „Леди Странгфорд“ е посветил двукратно благодарствена ода за човеколюбивата ѝ акция заедно с лорд Странгфорд сред българите (I, 87—89 и 221—223). На всички други той е изпратил благодарствени послания от името на БЦБО, чийто секретар е бил³⁶.

³³ „Що е нашия век“ — в „Стара планина“, бр. 11 и 12 от 15 и 18. IX. 1876, а в „Тъгите на България“ със заглавие „О, tempora, o, mores!“.

³⁴ Димов, Г. Иван Вазов — изобличител на империализма. — В: Иван Вазов. Сборник по случай сто години от рождението му. С., 1950, 444—461.

³⁵ За нея и за нейните извори вж. по-подробно у: Бояджиев, П. Към въпроса за литературните източници на Вазовото стихотворение „Векът“. — В: Литературна мисъл, 1982, кн. 3, 130—137.

³⁶ Вълчев, В. Пос. съч., с. 141.

Революционерът от невъстаналия град е оценил правилно какъв качествен скок е направил българският народ с Априлското въстание, възхищавал се е от политическата прозорливост, от агитаторските способности, от героизма, от мъжествеността на апостолите на въстанието, от жертвоготовността на своя народ и още през лятото на 1876 г. създава стихотворения, предвещаващи „Епопея на забравените“. Тя сега е на незабравимите. Първото е посветено на Каблешков, когото поетът познавал добре от мисията му в Сопот³⁷. В „Т. Каблешкову“ Вазов си припомня огненото му слово против робското тегло, готовността му за борба и саможертва и му е приписал неубедително патетични изобличителни думи пред турския съд. За тях наистина можем да повярваме, че поетът се е повлиял от някои реминисценции из историческите легенди на румънския поет Димитрие Болинтиняну³⁸. Единствено в тази одаична елегия Вазов се е опитал да говори и за себе си като злополучен неучастник във въстанието, и го е казал не само неуместно, но и с чужди думи. Като натрапчива реминисценция си е присвоил две строфи от стихотворението „Пиеница“ от Ст. Стамболов („Читалище“, V, 2 от 20. I. 1875). Затова и в ПСС Вазов ги е съкратил³⁹. Недоволен от малкото, което е могъл да каже за пламенното слово на апостола, той написва за „Епопея на забравените“ нова ода „Каблешков“, за духовното израстване на българския народ „с няколко века“.

На въстанието Вазов посвещава един реквиem за безценните жертви — „Бунтът“ (I, 89—94). Тази поема „принадлежи към „Епопея на забравените“, твърди Вазов⁴⁰. Това е първи опит да я създаде. Понеже именно в нея най-много румънски влияния е открил П. Христофоров⁴¹ и понеже и в по-нова своя статия от 1960 г. повтаря своите твърдения и доводи⁴², за да се види погрешността на неговия метод и неубедителността на неговите доводи⁴³, ще направим анализ на поемата чрез критика на анализа на П. Христофоров.

За първата част на поемата „Бунтът“, която има за заглавие в „Тъгите на България“ от 1877 г. „По Гергийовден“, П. Христофоров мисли, че е намерил въздействието на „Звездица“. Посвещение на Е(лена)Н(егри)⁴⁴, елегия, в която Василе Александри скърби по рано загиналата си любима, спомня си миговете на щастлива любов и възхвалява образа и спомена за нея. Това е сладникава блудкавост, с естетически грешки, с ужасно объркване на чувства и тональности. Аргументите на изследователя са, че нямало никакво „логично или естетическо съображение“ за това „ненадейно преминаване от възторжен боен зов към печалната съдба на въстаниците“⁴⁵. Не е обърнал внимание на подзаглавието на поемата „(В памет на загиналите за свободата)“, не иска да разбере, че цялата поема е реквиem, героичен и трагичен, за съдбата на въстаниците и на техните легендарни вождове, че скръбта е толкова по-голяма, колкото повече поетът си дава сметка за това и изтъква необикновеното преобразяване на „Народа с кръст натварен, в вериги окован“, който въстава и започва „страшен бой“. Той само си припомня подвига на загиналите, за да изрази своята мъжествена скръб за тяхната жертва. От „Звездица“ Вазов не е взел нищо, само размерът на стиха съпада. Изследователят си обяснява „острия завой“ към тоналността на част II с въздействието на „Размисъл“ от румънския поет Григоре Александреску⁴⁶. И даже изтъква като грешка на Вазов, че не можел „да се уедини във философско съзерцание“ като румънския поет.

³⁷ Затова ще му посвети глава VI от книга II на „Под игото“ — „Комитетът“.

³⁸ Chelaru, V. G. Elemente româneşti în limba şi literatura bulgară din sec. al XIX-lea în context sud-est european. (Cu privire specială asupra operei lui Iv.Vazov. Bucureşti, 1976, p. 6).

³⁹ Христофоров, П. Пос. съч., 43—44.

⁴⁰ Шишманов, Ив. Пос. съч., с. 227.

⁴¹ Христофоров, П. Пос. съч., 92—99, 102—106, 122—125.

⁴² Christopherov, P. Un chapitre... , 98—102.

⁴³ Димов, Г. Иван Вазов и българската литературна критика. С., 1974, 327—330; Ничев, Б. Основи на сравнителното литературознание. С., 1986, с. 215.

⁴⁴ Alexandri, V. Poezii. Bucureşti, 1974, 71—72.

⁴⁵ Христофоров, П. Пос. съч., с. 94.

⁴⁶ Alexandrescu, G. Poezii. Bucureşti, 1979, 41—44.

Защото той наистина само размишлява за големите кръвопролития, които са ставали на полесражението до Браила през вековете, за да достигне до големите обобщения за времето и смъртта, които „покосяват непрестанно“, така че никой не би искал да живее, „щом светът е неизчерпаем извор на мъки!“⁴⁷. Това е необикновено за румънския поет песимистично стихотворение и само въз основа на него М. Еминеску го е изобразил, че „бледен изгасва кандилото на надеждата“. Вазовите вопли са за непогребаните кости, за неувенчания подвиг, за неоплакания гроб. А този мотив е основен в българската лирика, като тръгнем от народната песен, от „На прощаване“, минем през „Новото гробище над Сливница“ и стигнем до „Смърт в равнините“ на Теодор Траянов.

III и IV част на „Бунтът“ са картинно-емоционална илюстрация на последния стих от част II — „Вий всичко днес приехте, освен един позор“. Във „Волов“ изследователят намира тематично и ритмично сходство с „Рейнският водопад“ от В. Александри⁴⁷. Писано е през 1873 г., когато румънският поет остава възхитен от внушителната гледка при Шафхаузен, но и повлиян от финала на „Мазепа“ от Юго⁴⁸. В това величествено падане, а после в бързото успокояване на могщата река Александри вижда символ на „Франция любима“, която след скорошната си национална трагедия следва „възвишеното си призвание, определено от Провидението“. Христофоров намира и в двете стихотворения същото „безразличие на природата към човешката съдба“, както и еднакви образи — „Но Рейн е могъщ, но Рейн не изчезва“, което се равнява на „Черкезите са диви. Черкезите търчат“. Но Вазов, както и неговите герои, е видял в Янтра не безразличие към човешката съдба, а спасение. Виж „И Янтра ги прегръща във хладни си обятия“, което в „Епопея на забравените“ става „Елате, нещастни, в моите обятия“.

За част IV „Вислец“ изследователят намира пак влияние на „Размисъл“. Най-силният му аргумент е, че Вазов бил подведен от румънския си модел, като описва лобното място на Ботев: „Вислец! Долино пуста! Долино с кръв облята!“ и съпоставя с румънските стихове: „Какво равно поле. . .“ Излишно е да изтъкваме, че „долина“ е „ниско място между височини“, така че Вазов не е сбъркал, като е търсел долина в планините. Според Христофоров Вазов правел езикова и фактическа грешка, защото бил подражавал на Гр. Александреску. Даже и патосът на Вазов пред Ботевия подвиг за него е повлиян от мислите на румънския поет за загиналите на Браилското полесражение воители. От него бил взел даже мисълта, че Ботев страдал, защото загинал неотмъстил. У Александреску четем: „Великата им болка е, че не са си отмъстили.“ В изпуснатата последна строфа на „Вислец“ Вазов наистина е написал: „Загина той отчаен, кат тигър кръвожаден, / преди да стъпче едно убийцата си в прах!“⁴⁹ Обаче се отказва от тази последна строфа, която дава погрешна представа за Ботевата душевност. Казал е всичко за предсмъртните мисли на Ботев в шеста и седма строфа — стон, мъка, сбогуване, проклетие, клетва, мъст.

И в V част Христофоров намира реминисценции от „Размисъл“⁴⁹. В първите две строфи, реквием за „безценни жертви“, той търси отражение на строфата „Къде са тъй милите приятели от младини?“, в която румънският поет е подхванал един хилядолетен световен мотив за преходността на човешкия живот. Размислите на румънския поет са на миролюбец и хуманист, докато Вазовото настроение е мъжествена скръб пред всенародното страдание, над което като символ в небесата той вижда бесилото на Левски. За VI част Христофоров не търси влияние. Тя е идейно-емоционален епизод на националната трагедия, която обосновава, изкупува и предвещава неизбежната свобода. Този мотив е бил естетически необходим тогава, през 1876 година. Вазов не го превъплъщава в „Епопея на забравените“.

Ако е въпрос да се търсят реминисценции, съответствия, модели, структурни или тематични аналогии в поемата на Вазов, то с по-голямо основание ще трябва да ги

⁴⁷ Alexandri, V. Op. cit., 404—406.

⁴⁸ Drouhet, Ch. Vasile Alexandri și scriitorii francezi. București, 1924, 38—40.

⁴⁹ Christopov, P. Un chapitre. . . , 98—102.

търсим и да ги намерим у Юго, особено в сборката „Ужасната година“ и във „Възмездия“. Само те отговарят на българските събития през 1876 г., на темите и въпросите, които са вълнували Вазов, станал вече поет на българската историческа съдба. И тези сборки са били тогава настолни за Вазов, както ще бъдат и през трагичните за българския народ 1919—1920. В заключителната строфа на „Бунтът“ прозвучава за първи път у Вазов мотивът за срама от петвековното робство — „срама си ние трябва с кръвта си да измийм“. За този срам, който не трябва вече да натежава на везните на историята, Вазов ще пише по-късно „Епопея на забравените“. Срамът за бързото поражение на въстанието Вазов е изразил и в одата „Черна гора“ (I, 127—131), особено в част III, където признава, че не може да отиде в Гърция, защото ще почувства национален срам пред подвига на шепата защитници на Термопили. Такъв срам с трагични измерения Юго е съпоставил със славата на нацията и за него той е аргумент за оптимистична надежда и борба. Няколко примера из „Ужасната година“: „О, народе, това ще бъде трепетът на историята./ Да виждаш как такава слава достига до такъв срам.“; „Ужасна съдба! Всичко помага. Даже срамът.“; „Дали е скромоляване това? Не. Сътворение.“⁵⁰

Цикълът за героите и мъчениците от Априлското въстание се обогатява с писаното през октомври 1876 г. стихотворение „Пастирът“ (I, 256—258), посветено на свещеник Тилев, когото Вазов е видял вероятно в Пловдив, а може би в Цариград (виж стиховете: „ти тук да издъхнеш, в тази мрачна мърчина, /тъй както умряха двата Миладина“). Поетичната стойност на „Пастирът“ може да се обоснове, като се чете едновременно с „Векът“, с „Бунтът“, пък и с „Епопея на забравените“. И то не само защото тук ще открием за първи път образи от знаменитата сборка — „сган заптиета“, „без мир и без сън“, „двата Миладина“. Първата половина е иронично изображение на „пастирите“, които си знаят само канона, трепите и служенето на силните, на властниците, на поробителите и експлоататорите, и то дотам, че могат да станат предатели на народа си. Но не по такъв начин се служи на народа в революционно време. Така разсъждава и Левски в началото на посветената му ода. Във втората част поетът изобразява мъките на затворника и си представя вероятната му мъченическа гибел. Периодите са еднакво построени, акумулациите на картини на робството и на мъченичеството са юговски. П. Христофоров⁵¹ правилно намира тук реминисценции из „A un martyr“ от Юго⁵². Вазов е взел това изобличаващо служене на властта, което не би довело народния пастир до мъченичество. Обаче е далеч от прилива на юговската фразеология, задоволява се само с няколко реторични фигури.

Този цикъл за героите и мъчениците от въстанието завършва тематично и генетично с елегите с народопесенни мотиви „Заточеници в Азия“ (I, 99) и „Изгнаниците“ (I, 156—157). И двете изразяват мъката на диарбекирските заточеници по родината и желанието им да я знаят свободна. В „Тъгите на България“, 1876 г., първата елегия завършва със строфата: „Лястовички, я хвъркнете /къмто родните гори/и от нази поздраве/нашите майки и сестри!“, взема като трета строфа на печатаното в сборката „Избавление“, 1877, стихотворение „Изгнаниците“ и, разбира се, остава в новите издания „Заточеници в Азия“ да завършва с втората строфа: „Забрави ни... Но те просим,/ България съжали/и тоз кръст, що ние носим,/ти от нея го сваля.“ И с това стихотворението добива максимална изразителност и единство. С основание П. Христофоров⁵³ търси някои извори на Вазовото вдъхновение в „Nunne des transportés“ на Юго⁵⁴, именно в стиховете: „Боже, ние те молим да забравиш изгнаниците,/но да върнеш славата на унижена Франция“, както и в „Птици, кажете из за нашите страдания!/Ветрове, отнесете им нашата любов!“. Всъщност от Юго е само първият мотив. Мотивът за

⁵⁰ Hugo, V. L'année terrible. Paris. Seghers, 1971. — Capitulation, p. 91; Loi de formation du progrès, p. 99; „De tout ceci...“, p. 192.

⁵¹ Христофоров, П. Ivan Vazov. La formation d'un écrivain bulgare. Paris, 1938, p. 65.

⁵² Hugo, V. Les châtements. Paris, Le livre de poche, 1964, 54—58.

⁵³ Христофоров, П. Творческото развитие на... , с. 146.

⁵⁴ Hugo, V. Les châtements... , 227—228.

поздрава по птиците до и от родния край е народнопесенен, архетипен. А безпредметно е да търсим вдъхновение у Димитрие Болитиняну⁵⁵. Румънският поет е изгнаник от 1848 та чак до 1857. У него има много елегии на изгнаника⁵⁶, но Вазов не е могъл да вземе техния сантиментален хленч. Вазовите елегии са на мъжествена скръб и всеотдайност.

С тези стихотворения Вазов изрази настроенята, мислите, надеждите, тревогите на българския народ в очакване на великото заветно събитие — Руско-турската освободителна война. За отбелязване е, че Цариградската конференция на посланиците през декември 1876 г. не можа да вдъхнови нито едно българско стихотворение, даже сатирично. Въпреки че е предизвикано от верноподаническите разсъждения на един българин-туркофил, стихотворението „Е, добре, но ази гледам“ (I, 255, печатано в „Нова България“, бр. 55 от 21. XII, 1876) е и своеобразно отричане и на предложеното от конференцията мирно уреждане на българския въпрос в рамките на целокупната османска империя. Вазов отсъжда гневно: „Че не може светлината/да живува със мракът, /нито правдата с лъжата,/нито агнето с вълкът.“⁵⁷

Още на 29 октомври 1876 г. руският император в произнесена в Москва реч обявява, че ще бъде принуден да извоюва „свобода за християнските народи на Балканския полуостров. И вече поетът Вазов започва работата си върху първото си стихотворение, посветено на мита за освободителната мисия на Русия и израз на съкровена любов на българския народ към руския. След месец голямата одаична поема „Русия“ (I, 94—98) е вече написана, а на 15 декември 1876 е отпечатана в бр. 35 на в. „Стара планина“. Този основен мотив във Вазовата лирика, доста усложнен и трагично противоречив поради историческите обстоятелства и събития, е основно проучван и анализиран⁵⁸.

Поемата „Русия“ започва с ранните детски спомени на поета, когато заживява с вярата за спасителната мисия на „московците“ и непрекъснато очаква нейното осъществяване. След това в една разгъната като порой перифраза — описание на нещастна и вярваща България, поетът с въодушевление твърди: „Навред, по всички България, /една се дума чуй сега, /един стон, един глас: Русия!“ В тази прекрасна метонимия е казано всичко за мъченичеството, експлоатацията, безправие и надеждите на целия български народ. В част III е изобразена с реторични възклицания Русия, загрижена за трагичната орис на братския български народ. IV част изразява надеждите на народа ни, че речта на царя приближава часа на освободителната война, одобрена от целия руски народ. Поемата е станала вече ода и завършва с приветствие към великата страна, готова вече за своята заветна „мисия велика“, и с нейната възторжена характеристика на безпределна, легендарна и непобедима страна. Поемата е написана с такова поетическо майсторство, с такава умела градация на тоналността, на измеренията и перспективите, че тя звучи убедително, възторжено, като химн на вечната Русия, която „с небето има си прилика/и само с руската душа!“ За такава поема, както и за следващите оди и стихотворения, посветени на Руско-турската освободителна война, Вазов е нямал нужда от чужди модели, за да търси образи, съответствия, ритмични и строфични образци. Написал е това, което е чувствал, и е изразил най-вярно съкровена вяра и благодарност на своя народ, както и шедрата душа на руския народ освободител. Юговски тук са само акумулиранията на образи, които започват с анафорите „навред, де“ или „дето, и дете, вред, дете, навред“ (девет пъти във II строфа) или „затуй си“ (седем пъти в V строфа).

Събитията достигат до неизбежната Освободителна война. На 11/23 април 1877 г. руските войски минават румънската граница и на 12/24 април Русия обявява война на

⁵⁵ Christophorov, P. Un chapitre. . . , 119—120.

⁵⁶ Bolintineanu, D. Scrieri alese. Craiova, f. a. „Proscrisul“, 71—72.

⁵⁷ Арнаудов, М. Пос. съч., 398—400.

⁵⁸ Стоянов, Л. Иван Вазов и Русия. — В: Иван Вазов. Сборник по случай сто години от рождението му. С., 1950, 142—157; Георгиев, Е. Вазов и славянството. — В: Пак там, 184—208.

Турция. Вазов подписва същия ден „Възвание към българския народ“ от страна на БЦБО, което се саморазтурва. В тези априлски дни той печата втората си стихосбирка, „Тъгите на България“. Отначало е обявил, че готви стихосбирка „Въздишките на България“. За това първоначално заглавие се е повлияло от излязлото на 19 август 1876 г. в румънския, в „Reforma“ стихотворение на Николае Скуртеску „Suspinele Bulgariei“, което му е въздействало и при създаването на „Що е нашия век“ („Векът“). Промяната на заглавието свидетелства за вкуса на поета, предпочел по-съдържания и по-поетичен термин. Сбирката е била дадена да се печата и Вазов, вдъхновен от започването на Освободителната война, пише „Последната борба“, логически завършек на сбирката. Стихотворението не е включено по-късно в ПСС поради очевидните поетически недостатъци.

А Освободителната война му предлага все повече нови поетични теми. В „Секидневний новинар“, бр. 26 от 5 май 1877 г. той печата „Топът заехтя“ (I, 107—109), с което ще се открие третата му сбирка, „Избавление“. С бойкия си ритъм и с радостните рефрени „Скоро ще захване/топът да ехти“, станал накрая „топът загръмя“, стихотворението възвестява края на всенародните мъки. В началото на май пише ода на главнокомандващия „Николай Николаевич“ (I, 114—116) и на 10 май я отпечатва на хвърчащ лист. Към края на април ст. ст. прави знаменитата си „Разходка до Баняса“, за да види как руските войски минават на север от Букурещ, за да се отправят към Дунава. На 27 май/8 юни император Александър II идва за два часа — от 11 и 45 минути до 14 часа — в Букурещ, посрещнат тържествено на гара Търговище (днес Гара де норд) от краля, министър-председателя Ион Брътяну, митрополитите, министрите и кмета на столицата К. А. Росети, акламиран от букурещкото население, включително от всички букурещки българи⁵⁹. Тогава Вазов пише „Царю, добре дошъл“ (I, 265—266). За него Янко Мустаков композира мелодия и, когато на 16 юни след обед императорът идва в Свищов, при посрещането му хорът на Янко Мустаков изпълнява и тържественото „Царю, добре дошел“. Песента, текстът и музиката, биват издадени на литографиран лист, на другата страна била „На царя и на Русия“ от П. Р. Славейков и Я. Мустаков⁶⁰. Вазов разказва в „Първите дни на свободата“ (IX, 48), че бил видял царя на 14 май и бил написал същия ден одата на императора. Това събитие става на 8 юни, а поетът е написал на един дъх приветствието „Царю, добре дошел“. Но за това стихотворение Вазов не си спомня. А пък „Ода на император Александър II“ (I, 109—114) той написва и издава малко по-късно. Излиза вероятно към 25 юни нов стил като приложение на престаналия вече да излиза в „Секидневний новинар“ — брошура от 8 стр., формата на вестника, като лист първи е заглавен. В това издание Вазов е отделил увода като отделно стихотворение и се е подписал и сложил дата 2 юни (вероятно стар стил). Че Вазовата хронология е по стар стил, личи и от израза „Април чародей“ от „Разходка до Баняса“. Руската армия минава границата на 11/23 април, едва на 2 май стар стил главната квартира се премества в Плоещ. Войските минали край Букурещ на края на април, стар стил.

Одата започва с необикновено реторично обръщение към царя, с което поетът, „като майка развълнуван/и незлобен кат дете“, признава, че творческите му възможности са недостатъчни, за да може да възпее неговата „лъчезарност“, понеже „за тази епопея/трябва Омир, Пушкин Тас“. Това лирическо отстъпление замества инвокацията на музата, употребявана от гениалните творци на епопей. Поетът смята личността на царя и събитието — Освободителната война, за епопея. И става нейният певец. Поетът не може да намери в световната история „момент по-умилен“ или „по-доблестен лик“

⁵⁹ Marinescu, B., A. Duțu, S. Rădulescu-Zoner. Bucureștiul și eпопея independentei. 1877—1878. București, 1978, 92—95.

⁶⁰ За това стихотворение пръв съобщава Christophorov, P. Ivan Vazov. La formation d'un écrivain, p. 213, като посочва и сигнатурата на хвърчащия лист в НБКМ-II В 2969. Отбелязва го и румънският изследовател. Iordan, A. I. Ivan Vazov în România. — In: Convorbiri literare, București, 1940, № 7—12, p. *01. За първи път е поместено в ПСС на Вазов през 1974, посочено на редактора от Илия Тодоров.

и поставя делото на царя освободител над победитѣ на великите завоеватели Александър и Цезар. Неговото могъщество е хиперболизирано до космически размери: „Ти дума продумаш — оковите падат, /ти махнеш с ръката — трепери Елбрус, /ти вежди намръщиш — бледней Цариградът, /ти тупнеш с крака си — навред става трус.“ Тази стегната, богата с динамична реторика строфа и натоварена с метонимии, богата на многозначност и образност, е писана от вдъхновен поет. Увлечен в реторичните обръщения, в акумулирането на реторични възклицания, той е казал с най-кратки образи своите съкровени чувства и мечти. Кръвта на руските воини ще изпише края на тази епопея и поетът пожелава на възхвалявания герой „на толкова жертви да видиш плодът; / да видиш да има потът своята сладост /и майката — щерка, и мъжът — жена, / и черквата — святост, /и хижата — радост — /да има свобода и в нашта страна“. Стихотворението има тържествеността на одите, посветени от Юго на Наполеон. „Ти искаше да дадеш на света своя образ, /както Александър на планината Атос.“⁶¹

През юни 1877 г. Вазов довършва стихотворението „Разходка до Баняса. (Посрещане на руските войски)“ (I, 123—127). Започнато е като обикновен репортаж, повод за разходката, описание на прекрасния пролетен ден по „шосето“ Кисельов на север от Букурещ. Но тези природни картини не вълнуват поета. Той копнее за родния пейзаж, за красотите, за изобилието на живописна България, на която липсва само свободата. Вик „Идат!“ го стряска. Той с умиление вижда да препуска руската конница. От вълнение очите му се премрежават, не може да поеме дъх. Мисли си — това са очакваните от народа освободители, заветната вяра в които „едно поколение връчваше на друго“. И ето, те пристигат. Песента им се лее под небесата като в храм. И тогава поетът има потресаващо видение: „кървава и страшна видях България, / . . . че вдига ръце си към синия простор!“ — хиперболична персонификация на покрусена България. И започва неудържима поредица от симетрично построени периоди от по четири или осем стиха, въвеждани от анафори „и кат си представих“, „и като изглеждах“, „и като гледах“, „и като помислих“, в която поредица се сливат в едно и ужасните спомени от робското тегло, и вълшебната гледка на тези „борци необорни“, и мисълта, „че всичките тия /идат да умират зарад България“. Тези отчайващи размисли и тези обнадеждаващи гледки и мисли разплакват поета. Стихотворението е пълно с прочувствена реторична изразителност и образност.

През тези 14 месеца на 1876—1877 г., прекарани почти изключително в Букурещ, Вазов взема поетически теми само от съдбовните за България събития. Един-единствен път е изразил личните си преживявания, предизвикани от тягостната атмосфера, създадена от някоя емигрантски среди около дейността му като секретар на БЦБО⁶². Тогава, през пролетта на 1877 г., той пише „Полет“ (I, 99—100), печатано във в. „Напредък“, бр. 121 от 4. III. 1877 г. Чувството за природата е съществен елемент в душевността и поетиката на Вазов, изразявано още в първите му стихотворения, в които то се избистря естетически и философски и под влиянието на Байрон и Юго и на българските възрожденски поети⁶³. Предпочитан, съкровен пейзаж за Вазов е родният, предпочитан пред чуждия, а планинският е предпочитан пред полския. В „Полет“ родният планински пейзаж, сред който поетът иска да избяга от градската, нечовешка, задушна атмосфера, представлява не само връщане в родината, но и към първичната чистота. Стихотворението има за мото четиристишието от Юго, за което авторът информира Иван Шишманов, че го бил взел из сборката „Les chants du crépuscule“⁶⁴. Както винаги, когато цитира чужди стихове, Вазов греша. Този път два пъти. Цитатът е из стихотворението „Pa“ от сборката „Les feuilles d'automne“⁶⁵. А и цитатът е погрешен. Вазов изпуска от оригинала два стиха и на няколко места приначва текста. Цити-

⁶¹ Hugo, V. Le retour de l'empereur. — Dans: La légende des siècles. Paris, Garnier — Flammarion, II, 1967, p. 239.

⁶² Вълчев, В. Пос. съч., с. 143, 148—149.

⁶³ Арнаудов, М. Пос. съч., 332—336, 342—348.

⁶⁴ Шишманов, Ив. Пос. съч., с. 227.

⁶⁵ Христофоров, П. Творческо развитие. . . , с. 134.

раме в оригинал шестстишието, като поставяме в скоби изпуснатите стихове и подчертаваме променения текст.

*O poètes sacrés, échevélés, sublimes,
Allez, et répandez vos âmes sur les cimes,
(Sur les sommets de neige en butte aux aquilons.)
Dans les deserts pieux où l'esprit se recueille,
Dans le bocage ombrageux qui tombe feuille à feuille,
(Sur les lacs endormis dans l'ombre des vallons!)*⁶⁶

Вазов се позовава на Юговото стихотворение само за да изтъкне неговата асоциативна многозначност. Юго е demiurge, убеден, че поетът обогатява с вътрешния си живот природата. Вазов смята природата винаги за творец, там можеш да намериш поезия, изцеление, покой. Природата е и координат на неговия патриотизъм. Поетът, като бяга сред природата, изразява своята нравствена чистота, разграничава се от своите интриганстващи съвременници⁶⁷. Разбира се, и за Юго природата е откъсване от всекидневието, търсене спокойствие⁶⁸.

В очакване обявяването на Освободителната война Вазов възпява пролетното обновление на природата, свързано за него с изникналите надежди на българския народ за свобода. За „Пролет“ (I, 102—103) Вазов се е вдъхновил пак от Юго⁶⁹, от „L'aurore s'allume“⁷⁰. Взел е от него всичко и много малко. Толкова, колкото му е трябвало, направил го е свое, защото чувствата у Юго и у Вазов са общочовешки, прости, естествени, непринудени. Но изворът е могъщ и издава своето присъствие. Вазов е променил строфите, разположението на римите. Българският поет е изобразил възраждането на природата, което още не е завършило на високия старопланински връх, но където вече като надежда цъфтят цветята. Вазов не е имал нужда тук нито от шума на „събуждането на вещите“, нито „от всички духове, станали гласове“, нито от душата на всяка вещ, нито от стремежа на Юго да открие „тъмното слово, /което вятърът щепти/и звездата пише“. Последната строфа на Юго е възхвала на „свещената“, „спасителна книга“ на природата, която Питагор „срича“. Той ще достигне много по-късно до този тайнствен пантеизъм. В „Пролет“ природата за него е станала символ на сбъднатите надежди на българския народ.

С тази песен завършва втората сбирка на Вазов, „Тъгите на България“, издадена в Букурещ през април 1877 година. Първата е „Пряпорец и гусла“, отпечатана през септември 1876 г. в Букурещ с псевдоним Пейчин. В нея е включил и писаните в Букурещ през лятото на 1876 г. „Свобода или смърт“, „Радецки“, „На Гергьовден“, „На гуслата ми“, „Мисли върху една картина“, „Амнистията за българите“ и „Абдул Хамид“. Всички поместени творби в „Тъгите на България“ са съчинени в Букурещ през 1876—1877 г. Първото стихотворение в сбирката е „На България“, първата редакция на което е отпечатана в обявление от 29. XII. 1886 за предстоящото излизане на сбирката. Окончателната редакция на последните строфи е от февруари 1877 г. (I, 51—52), печатана в „Български глас“, I, бр. 36 от февруари 1877. Това е прочувствено посвещение на „България свещена“, „майка мила“, на нейното мъченичество. Поетът е видял злодеянията на тирана и е чул как родната природа стене — „как плачеше Балканът/и твоите сини небеса“. Песните, които ѝ поднася, са „отък на жалостний ти зов“, съкровена рожба на синовната му любов и са изпълнени с гнева на вихъра или са „жални кат шума на Струма/и като горския непев“. Вярата му в „дните ясни“ на покрусена Бълга-

⁶⁶ Hugo, V. Les feuilles d'automne. Les chants du crépuscule. Paris, Garnier-Flammarion, 1970, p. 130.

⁶⁷ Една бегла езикова бележка. В VI строфа на „Полет“ Вазов пише „и духа аквилон“. Думата я има и у Юго, в III изпуснат ред на мотото. Румънският изследовател В. Келару я слава в списъка на „румънските лексикални елементи“ у Вазов (пос. съч., с. 22). Вазов я взема от френски. Употребил я е преди Вазов румънският поет Чезар Болиак в „O poarte pe Caraiman“, с форма акилон.

⁶⁸ Hugo, V. Oeuvres complètes Edition chronologique. . . Paris, vol. III, „Odes et ballades“, 563—566 — „Les rêves“.

⁶⁹ Христофоров, П. Пос. съч., с. 226.

⁷⁰ Hugo, V. Les feuilles d'automne. Les chants du crépuscule. . . , 203—206.

рия е крепка, но все пак поетът, сит на голи обещания, подхваща ботевския мотив „твоя зов да не остане/като в пустинята без ек“.

Към края на юни 1877 г. Вазов минава Дунава и става чиновник в Свищов. Написал е вече и седем стихотворения за бъдещата сбирка „Избавление“. Той е станал големият поет на българските национални съдбини, на възжеланията на своя народ, на неговите трагични страдания и славно минало, на неговите мъки и тегла, на трудовия му героизъм, на вярата и любовта му към Русия, на неговото достойнство, на неговите високи и твърди нравствени устои и ценности. Още тогава той е народен поет. Но ще минат десетилетия, докато бъде признат.